

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

140:3 • 2020

Jeanette Varberg, *Viking: Ran, ild og sværd* (Köpenhamn: Gyldendal 2019).
576 s.

Varför skriva ännu en bok om vikingar, när det redan finns hundratals böcker i ämnet? Frågan är författarens egen, och hon ger även svar: för att vetenskapen, arkeologin och vår historia aldrig står stilla.

Vikingen har kanske aldrig varit så aktuell, eller så uppmärksammad som under senare år. Den har tagit en närmast permanent plats i populärkulturens framställningar med TV-serier, filmer och böcker. Bilden som ges är fylld av stereotyper och befäster oftast den etablerade bilden av vikingen, men även vikingatidens kronologi och geografi. Den omfattande forskningen och den mängd av nya kunskaper som den genererat har haft svårt att ta plats i den populära framställningen. Man kan fråga sig om Varbergs bok kan nå fram genom bruset. Och om den bidrar med något nytt. Svaret på båda frågorna är ja. Boken utgör en trevlig läsupplevelse som fyller ett märkligt vacuum genom sin ovanliga bredd i tid, rum och urval.

Jeanette Varberg har lyckats inkorporera nya rön, men även nya frågor och angreppssätt i sin bok *Viking* som har undertiteln "stöld, ild och svärd" (*Ran, ild og sværd*). Även kronologin har fått ett vidare och mer uppdaterat grepp, där också upptakten till vikingatiden omfattas och där avslutningen ses i förhållande till korstågen och kristendomens dominans över Europa. Hon försöker adressera stereotyperna genom att påpeka att vikingarna inte var ett mystiskt folk utan skandinaviska män och kvinnor som hade en annan världsbild än de nyligen kristnade kungariket som växte fram efter Romarrikets fall. Roms fall utgör även upptakten till den utveckling som leder fram till vikingatiden så som vi känner den.

Bokens geografiska bredd innebär att det vikingatida Skandinavien med dess framväxande kungariket och handelssystem, placeras i mitten av handeln mellan Asien och Västeuropa. Vikingatiden begränsas alltför ofta runt

Nordatlanten och bokens geografiska bredd är en stor styrka. Den europeiska kontinenten med franker och karolinger skildras, liksom dagens brittiska och irländska övärld. Som svensk arkeolog gläder man sig kanske särskilt åt att den östliga delen av den vikingatiden världen får ta en naturlig plats. Läsaren får följa med längs de ryska floderna ner till Kiev och Bysans inflytelserika huvudstad Konstantinopel.

Författaren befäster delvis den gamla bilden av att vikingarna uppträdde olika i väst och i öst. Medan de i huvudsak plundrade och krigade i Västeuropa, var resorna efter de östliga floderna mer inriktade på handel. Denna bild är förmodligen inte helt riktig, utan beror delvis på att källmaterialet för de respektive områdena ser olika ut. Medan källmaterialet i väst till stor del grundar sig på skrifter, domineras källorna i Ryssland och Ukraina av arkeologiska undersökningar och föremål. Även här finns dock skriftligt källmaterial att tillgå, både bysantinska och arabiska med vikingarna samtida källor och den senare nedtecknade Nestorskrönikan. Varberg inkluderar en handfull av dessa källor, och ger därmed en mer nyanserad bild av händelseförloppet. Men hennes främsta insats är att även inkludera regionerna öster om Uralbergen och Svarta havet, den Eurasiska stäppen. Hon visar även på den stora påverkan dessa områden, och inte minst vilken betydelse de nomadiska folken från stäppen, haft på Europa under historien. Parallellt med händelseförloppet i öst får läsaren följa den kanske mer välkända historien i Västeuropa med våldsamma räder, invasioner och maktpolitiska allianser. Samtidigt saknas berättelsen om den utvandring som också tog plats, där en inte obetydlig del av den skandinaviska befolkningen lämnade sina hemområden för att bosätta sig både i Västeuropa och i öst. Bosättningstiden sammanfattas i stället i utflyttningen till Island i avsnittet om vikingaskeppens sista färd över Nordsjön.

Jeanette Varbergs *Viking* är de spännande berättelsernas bok där, för att citera författaren, historien aldrig står stilla. Berättelserna vävs skickligt ihop till ett händelseförlopp som sträcker sig över flera århundraden. Men det är den spektakulära vikingen som skildras, snarare än den vikingatida vardagens människa. Kanske är det inte så konstigt, det är ju på många sätt det spektakulära som ger tiden sin prägel: expansionen, räderna, våldet. Det jordbruksbaserade samhället på hemmaplan är tidlöst och representerar både vikingatiden men även så många andra tider. Även när den vanliga människan skildras, är det i kontrast till vikingen och vikingatågen, och kapitlet har tydligt nog fått rubriken "Dem der blev hjemme". Här saknas till viss del den nya forskningens resultat och perspektiv, vilka annars är så tydliga i boken i övrigt. Vardagslivet har inte någon större plats i boken. Inte heller mångfalden i de många lokala och regionala samhällena som formade vikingarnas hemområden. Det gäller i viss mån även de norra delarna

av Skandinavien, som egentligen inte nämns alls. Interaktioner med samer, utmarksnäringar som jakten på päls och produktionen av järn och tjära för en undanskymd plats i berättelsen, trots att de utgjorde både drivkrafter och förutsättningar för utlandsfärderna.

Men Varbergs bok är ändå innehållsrik och någonstans måste man begränsa sig. Ramverket som håller ihop berättelsen är det danska arkeologiska materialet, med vissa kompletteringar. Det är ett fantastiskt och omfattande material som berättar en rad viktiga historier, men naturligtvis inte alla. Boken illustreras av vackra föremålsfoton och informativa kartor, men det är texten som står i centrum. Jag uppskattar den enkla kronologiska dispositionen. Den gör det lätt för läsaren att följa händelseförloppet i berättelsen. För boken är en berättelse, snarare än en populärvetenskaplig bok om vikingar. En berättelse som är historiskt korrekt, underbyggd av fakta och presenterad med en levande prosa som engagerar.

Uppsala universitet

CHARLOTTE HEDENSTIERNA-JONSON

Dick Harrison, *Sveriges medeltid* (Lund: Historiska Media). 456 s.

Dick Harrison är ett fenomen, med en skrivproduktivitet som för honom till dem som skrivit mest. Frans G. Bengtsson har reflekterat över denna författartyp, och konstaterar att oavsett om böckerna inte alltid är särskilt bra måste det ändå ses som en prestation. Medeltiden är Harrisons hemmaplan och denna bok är hans tredje sammanfattning av hela svenska medeltiden (de andra två är från 2002 och 2009–2010 i två volymer). Därtill skall läggas ett antal böcker om särskilda perioder, böcker om ett par städer, några volymer om Europas medeltid samt mindre skrifter sammanfattande de längre och så ett otal kortare artiklar.

Harrison anger i notapparaten att han baserar sig på sitt tidigare arbete för *Sveriges historia* (2009–2010) och *Sveriges medeltid* är i mycket en förkortad version av arbetet från 2009–2010, med många formuleringar direkt övertagna.

Vad är då hans metod? Jag begränsar mig till föreliggande bok trots att jag läst nästan allt han skrivit om svensk medeltid. Ofta när han möter olika uppfattningar som står mot varandra redogör han för dessa och väljer sedan att endast dra någon slags minsta gemensam nämnare ur diskussionen. En så viktig källa som Rökstenen har underkastats en äldre och nyare tolkning, vilka får var sin presentation och sedan drar Harrison slutsatsen att stenen är en demonstration av makt i bygden.

I enlighet med europeisk periodindelning inkluderar han yngre järnålder i boken. Harrison är försiktig rörande den tidiga perioden och följer den klassiska källkritiska skolan. Liksom för denna skola är det den politiska utvecklingen som står i fokus. Jag tycker att hans val av linje genom boken är helt legitim, även om jag skulle ha valt annorlunda och intresserat mig för att bebyggelse ofta blir koncentrerad i bygder i ett glesbefolkat samhälle som inte kan garantera säkerheten i utmarken. Harrison betonar dock nyodlingen under perioden efter omkring år 1000.

Den övergripande tes som Harrison driver under hela den första delen av boken är att statsmakten växer fram långsamt och sent, och här argumenterar han för en egen ståndpunkt. Det är en intressant och till vissa delar övertygande framställning. Öland verkar ha underkastats svenska herrar, även om endast indicier talar om hur. Norrland tycks länge legat utanför den svenska statens kontroll, och han har ett intressant resonemang om kväner, som kanske utgjorde en egen stamkonfederation, i dag endast bevarad som varianten av finskan: *meänkieli* (bokstavligen: vårt-språk). Det område vi i dag kallar Sverige bestod länge av självstyrande bygder.

Så kom en dramatisk politisk förändring under senare delen av 1200-talet. I skildringen framträder författarens förmåga att redogöra för komplicerade släktsamband som har haft betydelse. I viss mån kan detta förleda honom till att överbetona personlighetens betydelse i historien, men det är samtidigt en viktig dimension och han excellerar i detta under senmedeltiden (Sveriges period av "Game of thrones"). Birger Jarl framträder i all sin brutala maktfullkomlighet.

Denna väldiga omvandling under 1200-talet blir en smula svårbegriplig, eftersom Harrison inte särskilt utförligt tar upp de bakomliggande ekonomiska förändringar som nyare forskning klarlagt, med en omstrukturering av jordäggande och dess rumsliga organisering, och en ny nivå av integration mellan basproduktion och framför allt järnproduktionen. Men det vore som sagt en annan bok.

Så kommer brödrastridernas period, först mellan Birgers söner och sedan mellan Magnus söner, och Harrison gör här det viktiga påpekandet att dessa två till synes likartade konflikter skiljer sig åt. I den första grep olika stormannafraktioner in, i den andra var bröderna Birger, Erik och Valdemar de som styrde skeendet. Kungamakten var starkare. Flera uppror mot ökat skattetryck under dessa strider nämns, i norr och på Gotland. Möjligen skulle han kunnat nämna att 1310-talet var en period av stora hungersnöder över hela Europa, och med säkerhet även i Sverige.

Digerdöden får sin centrala roll liksom Engelbrektsupproret. Harrison är inte styrd av de läsningar som en del tidigare forskning led av.

I beskrivningen av senmedeltidens konflikter bidrar Harrissons minne för

detaljer till en rad viktiga påpekanden. Här, liksom för den tidigare perioden, uppmärksammas särskilt kvinnorna, drottningar och andra ur toppskiktet, vilka agerat självständigt. Senmedeltidens långa period, då Sverige tillhörde ett oroligt hörn av Europa, har Harrison tidigare skildrat förtjänstfullt i en liten skrift om uppror. I den bok som här recenseras är det dock högadeln som får huvudrollen, och han betonar ofta att den enskilda personen spelade en central roll, men jag skulle förstå perioden mer analytiskt. Det var en fas av omstrukturering, som banade för Sveriges övergång till en stark stat.

Skulle jag önska något vore det att Harrison inför framtiden hejdade sig och ägnade en längre tid åt något enskilt projekt. Hans receptivitet är både en stor talang och något som måste bekämpas för att kunna följas av en fördjupning.

Stockholms universitet

JANKEN MYRDAL

Jakob Kihlberg, *Gränslösa anspråk: Offentliga möten och skapandet av det internationella 1840–1860* (Lund: Lunds universitet 2018). 400 s.

Gränslösa anspråk är en riktigt fin bok. Med sitt färgtryck, många illustrationer, tjockt papper, snyggt typsnitt och en läsvänlig layout är den inbundna boken ovanligt påkostad för att vara en avhandling. Språket är påfallande felfritt och avhandlingen är välskriven och lättläst. Det är en bok som utstrålar exklusivitet och trovärdighet.

Möjligen har författaren tillämpat lärdomar från de aktörer han studerat. *Gränslösa anspråk: Offentliga möten och skapandet av det internationella 1840–1860* handlar, titeln till trots, om anspråk som vare sig var gränslösa eller skapade det internationella i bestämd form. De möten som beskrivs bidrog snarare till att skapa en viss västerländsk internationell sfär dominerad av män ur eliten i Europa och Nordamerika. Själva rättfärdigandet av denna sfär låg i dessa mäns förmåga att presentera sig själva som framstående personer med överlägsen moral och kapacitet – något som bland annat gjordes genom påkostade tryckta skrifter.

Boken är strukturerad efter de tre mötesserier Kihlberg valt att studera: antislaverikonventen 1840 och 1843, en serie fredskongresser omkring år 1848, samt så kallade välgörenhetskongresser som ägde rum under andra hälften av 1850- och början av 1860-talet. Genomgången av forskningsläge, teori, källor och metod är kortfattad, men en utförligare diskussion finns i noterna. Författaren betonar att de tidiga mötenas anspråk var tämligen olikartade och i samtiden ofta ifrågasatta. Fokus ligger på mötena som me-

dier och mediehändelser, som ”medvetna försök att främja en agenda genom iscensättningar av det internationella” (s. 18). Syftet är att ”visa att dessa offentliga möten bidrog till *formeringen av det internationella som något som kunde beskrivas som en egen sfär* genom att de arrangerades som *självständiga och gränsöverskridande aktörer*” (s. 13, Kihlbergs kursivering).

Den korta inledningen följs av kapitel 1. Där beskrivs uppkomsten av möten med internationella ambitioner som tätt knuten till en angloamerikansk och kontinental samhällsreformistisk möteskultur. Med kontinenten avses Europa och i praktiken endast ett fåtal västeuropeiska länder. Kihlberg beskriver hur skilda möten inspirerades av befintliga mötestraditioner i olika länder med som gemensam nämnare uppvisningar av känslor och scener riktade mot tidens tryckmedier. Mötena hängde också ihop genom personkopplingar, då samma personer ofta var engagerade i flera samhällsfrågor.

Kapitel 2 beskriver antislaverikonventen som fokuserade på att presentera en trovärdig och fullständig översikt av uppgifter om slaveriet och dess avskaffande. Aktörerna etablerades som välvilliga och moraliska iakttagare – slavens vänner. Eftersom de flesta mötesdeltagare inte själva hade kommit i kontakt med slaveriet byggde konventen på att respektabla och pålitliga personer vittnade. Enstaka före detta slavar visades upp (inte för att agera själva, men för att be de församlade att agera) och kvinnor förekom i periferin, men aktivt deltagande var förbehållet män som representerade den kulturella normen i de länder som deltog.

Fredskongresserna som behandlas i kapitel 3 hade en annan problematik: här gällde det att argumentera för att en internationell fredssträvan var realistisk. Kongresserna framställdes som forum för sakliga och realistiska representanter för ”det produktiva och respektabla folket i motsats till både konservativa politiska eliter och den potentiellt våldsamma mängden” (s. 140). Även här var de ledande personligheterna europeiska och nordamerikanska män ur de bättre bemedlade klasserna. Arbetardelegationer användes som ett spektakulärt inslag för att betona mötenas universalism. ”Exotiska” delegater fick understryka karaktären av världsmöten.

Kapitel 4 beskriver de internationella välgörenhetskongressernas ambition att inhämta fullständig information om reformer och praktiska åtgärder i olika länder. Anspråket på att samla och systematisera kunskap innebar ett behov av att presentera personer av en viss typ: specialister med expertis och erfarenhet. Återigen var det därmed en manlig, reformsinnad elit som agerade å de nödlidandes vägnar. Författaren Fredrika Bremer var inbjuden, men inte som expert utan som representant för kvinnokönet. Hennes anförande, som lästes upp av en man, framställde delegaterna som kvinnornas räddare (s. 213).

I det avslutande kapitlet sammanfattas mötena som mediehändelser med

specifika narrativ. Kihlberg betonar att anspråken på att utgöra självständiga internationella och gränsöverskridande subjekt kretsade kring mobiliseringen av reformistiska eliter. Ambitionen var inte att representera så breda grupper som möjligt, utan legitimitet eftersträvades genom exklusivitet. Kihlberg konstaterar faktum, men en analytisk diskussion av vad exkluderingen baserad på hudfärg, kön och klass betydde för formeringen av och synen på "det internationella" uteblir. Även ett vidare globalhistoriskt perspektiv på att den transnationella rörelse han beskriver gjorde anspråk på att för första gången representera hela världen med utgångspunkt i Europa och (tidigare) kolonier saknas.

Den västerländska synvinkeln förblir outtalad i titel, syftesformulering och analys, men boken är värdefull och användbar just som redogörelse för tidiga västerländska internationella möten som mediala fenomen. Beskrivningen är detaljerad och välformulerad och nyanserar tidigare forskning. Illustrationerna bidrar till en förståelse och känsla för hur organisationerna försökte skapa auktoritet och legitimitet och etablera mötena som historiskt viktiga händelser. Boken i sig, både som noggrann berättelse och som påkos-tad utgåva, bekräftar att de lyckades.

Uppsala universitet

SUSANNA ERLANDSSON

Elin Anna Labba, *Herrarna satte oss hit: Om tvångsförflyttningarna i Sverige* (Stockholm: Norstedts 2020). 191 s.

I februari 1919 undertecknade Sveriges och Norges utrikesministrar renbeteskonventionen, som syftade till att reglera de årliga renbetesvandringarna mellan den nordsvenska delen av Sápmi och de nordnorska kustområdena. Från norsk sida ville man sätta stopp för den så kallade renplågan: gränsen mellan länderna skulle stängas för renvandringarna, och beteslanden vid kusten skulle tömmas på renar för att ge plats åt jordbruk.

På den svenska sidan om gränsen medförde överenskommelsen att de renskötande samerna i Karesuando ställdes inför valet att antingen slakta ned sina renhjordar eller att flytta söderut, framför allt till Arjeplog och Jokkmokk, tillsammans med renarna. Under 1920- och 1930-talen tvingades hundratals nordsamer att flytta, ofta under stora umbäranden och hot om vite och böter. Att driva de motsträviga renarna söderut var förenat med stora svårigheter och ekonomiska förluster, och de nya renbeteslanden var ofta allt annat än lämpade för ändamålet.

Trots att tvångsförflyttningarna är kända sedan tidigare i forskningen

utgör de en förbisedd sida av den svenska (och norska) kolonisationen av Sápmi. Det nämns exempelvis ingenting om dem på de tre sidor i det sjunde bandet av *Sveriges historia* som behandlar samernas historia mellan 1920 och 1965, och det står inte heller något om tvångsflyttningarna i *Nationälencyklopedins* artikel om samer.

Mot den bakgrunden är Elin Anna Labbas läsvärda och originella bok välkommen. Labba är journalist och kommer själv från en familj som drabbades av tvångsflyttningarna. Boken bygger på ett omfattande forskningsarbete, både i olika arkiv och samlingar av tryckta källor men de främsta källorna är intervjuer med närmare hundra samer som var med om tvångsflyttningarna eller deras barn och barnbarn. Genom att kombinera och ställa källorna bredvid varandra belyser författaren både de svenska myndigheternas, framför allt Lappväsendets, perspektiv och samernas upplevelser av de beslutade åtgärderna. Kontrasten är mycket effektiv mellan å ena sidan myndigheternas lagar, förordningar och beslut, och å andra sidan de personliga berättelserna om de platser, den kultur och de sociala band som de tvångsflyttade samerna tvingades lämna.

Boken består av tolv kapitel, som vart och ett fokuserar på en familj eller grupp av individer som drabbades av tvångsflyttningarna. Varje kapitel inleds med en av Labba skriven personlig och ofta målande berättelse, där de samer som var med om flyttningarna får komma till tals och uttrycka sina känslor och upplevelser, inte bara av tvångsflyttningarna, utan även av de platser, miljöer och människor man tvingades lämna, liksom av de nya platser som man kom till. Texterna, som författaren har vävt samman av olika kortare muntliga berättelser och minnesfragment, åtföljs av samtida foton av de människor som kommer till tals, och dessa bidrar starkt till att levandegöra de historiska aktörerna och händelserna.

De inledande texterna följs av citat från några av intervjuerna, både sådana som Labba själv har gjort och äldre ljudupptagningar som är bevarade i samiska, svenska och norska arkiv. En kortare och mer sakligt skriven text avslutar varje kapitel, i vilken författaren kontextualiserar och reflekterar över myndigheternas agerande och följderna för de som drabbades.

Bokens upplägg och formgivning är originell, och helhetsintrycket är mycket tilltalande, även om man som historiker av facket gärna hade sett fler och tydligare källhänvisningar och närmare anknytning till tidigare forskning. Å andra sidan hade ett sådant upplägg troligen förtagit mycket av bokens läsvärdhet och effektivitet i att förmedla historien. Framför allt lyckas Labba med att belysa det samiska perspektivet, ofta in på bara kroppen och med stort existentiellt djup. Därigenom visar hon på hur historia kan skrivas på andra sätt än det som är gängse i modern historievetenskap eller populärvetenskap. För en svensk läsare ger boken också många tänkvärda och

intressanta inblickar i den samiska historien och kulturen. Bokens dialog mellan svenska och samiska perspektiv och källor visar på ett fruktbart sätt att skriva om olika urfolks relationer till koloniala aktörer och nationella majoritetsbefolkningar i historien. På så sätt manar boken till efterföljd.

Intresset för samisk historia och kultur har under senare år varit mycket starkt i Sverige, och *Herrarna satte oss hit* ligger i det sammanhanget helt rätt i tiden. Ironiskt nog har samtidigt en nutida svensk myndighet, Skolverket, föreslagit för regeringen att stryka det delmoment om samernas och andra nationella minoriteters historia som i den hittillsvarande kursplanen i historia för grundskolan ingår i momentet "Demokratisering och ökad globalisering, cirka 1900 till nutid". I sitt remissvar till Skolverket uttryckte Svenska Historiska Föreningen stark kritik mot förslaget och påtalade risken att historieundervisningen därmed "förskjuts i en etnonationalistisk riktning där nationalstaten och det svenska inte problematiseras i tillräcklig utsträckning".⁸ Skolverket valde dock att inte beakta den synpunkten i sitt slutgiltiga förslag.

I det sammanhanget är det svårt att tänka sig en mer angelägen bok än *Herrarna satte oss hit*. Den rekommenderas starkt för såväl handläggarna på Skolverkets läroplansavdelning som för lärare och elever i ungdomsskolan. Labbas bok kan också med fördel läsas av alla som betvivlar att Sveriges och andra nordiska nationalstaters politik gentemot samerna i modern tid var en form av kolonialism.

Linnéuniversitetet

STEFAN AMIRELL

Tom Ericsson, *Svenskarna i sekelskiftets Paris* (Umeå: Umeå universitetsbibliotek 2019). 153 s.

Tom Ericssons forskningsrapport om svenskar som utvandrade till Paris runt sekelskiftet 1900 är ett bidrag till svensk migrationshistoria. Den visar att det vid sidan av de stora flödena av svenska migranter till Amerika, som lämnade landsbygden för att arbeta i samma eller i närliggande verksamhet, fanns det en annan form av migration inom Europa. Den handlade först och främst om att förkovra sig i ett hantverksyrke. Karriärsmigration, en term lånad från Charles Tillys migrationsforskning, kallar Tom Ericsson det. Hans slutsats är att hantverkare fortfarande gjorde en traditionell gesällvandring, trots att skräväsendet var avskaffat. Forskningsrapporten bidrar

8. Svenska Historiska Föreningen till Skolverkets läroplansavdelning, Remissvar till Skolverket med anledning av förslaget till ny kursplan i historia för grundskolan, 21 oktober 2019.

alltså också med kunskap om hantverkaryrkena i det moderna samhället.

Svenskarna i sekelskiftets Paris gör djupdykningar i några av migrantgruppernas liv i Paris. Utöver hantverkarna undersöks också företagarna och bokhållarna. Med hjälp av forskning om Paris historia och forskning om migration till Paris, kan Tom Ericsson ge en detaljerad bild av de villkor som svenskarna mötte i Paris. Han undersöker också de svenska migranternas integration i det franska samhället genom de äktenskap som registrerades av den svenska församlingen i Paris.

Den undersökta perioden, från sent 1870-tal till cirka 1910, motiveras å ena sidan av möjligheten att jämföra med de stora migrationsströmmarna till Amerika och å andra sidan av att svenska församlingen i Paris började föra kyrkböcker 1878. Studien avslutas åren före första världskriget av hänsyn till eventuella nu levande släktingar till de personer som Tom Ericsson hämtar uppgifter om i arkiven.

Under den studerade perioden utvandrade som högst ett femtiotal personer per år till Frankrike, något fler kvinnor än män, de flesta ensamstående. Majoriteten var unga och kom från städerna. Efter några år i Paris återvände de till Sverige och samma miljö som de lämnat. Underlaget för undersökningen består av svenska kyrkböcker och dylikt, kyrkböckerna från den svenska församlingen i Paris, fransk folkbokföring, ansökningar om franskt medborgarskap samt andra franska källor. Den viktigaste källan för hur migranternas tillvaro i Paris utvecklade sig är den svenska församlings kyrkböcker.

När det kommer till frågan hur väl kyrkböckerna synliggör de svenska invandrarna skriver Tom Ericsson: "I förhållande till antalet utvandrare till Frankrike i den officiella statistiken var det mindre än hälften som återfinns i den svenska församlingens i Paris inflyttnings- och husförhörslängder." Han anger därefter antalet utvandrare till Frankrike enligt statistiken till 687 kvinnor och 612 män under den period han studerar, samt antalet inskrivna i församlingen under samma period till 566 kvinnor och 498 män. Stämmer siffrorna var det ju runt 80 procent av invandrarna som gick med i församlingen och inte färre än hälften som anges i citatet. Här har antingen undertecknad läst fel eller så har författaren uttryckt sig oklart. Det vore hur som helst bra med ett förtydligande.

Konstnärerna undantagna, för som Tom Ericsson skriver är de svenska konstnärerna som flyttade till Paris väl undersökta, får läsaren av rapporten goda insikter i hur många av de svenska migranterna kan ha framlevt sina år i Paris.

Hantverkare tycks till en början ha bosatt sig i kvarter där andra svenskar bodde, om de inte helt enkelt tog över ett möblerat rum som någon annan svensk som anlant tidigare. Senare återfinns en del i de kvarter där deras

specifika hantverk utövades och ibland flyttade de in hos sin arbetsgivare. Det vanligaste hantverket var skrädderi, följt av andra hantverk med anknytning till beklädnad. För hantverkarna lockade högre löner och möjligheten att avancera i yrket i Paris samtidigt som Stockholm under den här perioden hade en nedgång i skrädderiverksamheten.

Tom Ericsson nämner inte hur många kvinnor som ingår i hantverkargruppen men de hantverkare han lyfter fram och följer så gott det går genom arkiven är främst män. Detsamma tycks gälla företagarna och bokhållarna. Kvinnorna återfinns i kategorin arbetare och som tjänarinnor i privathem. Det ska sägas att underlaget för yrkeskategorierna framstår som ganska osäkert eftersom det bygger på uppgifter om 513 individer vars yrken omnämns i svenska församlingens in- och utflyttningslängder samt husförhörslängd. Antalet individer för vilka det finns yrkesuppgifter är alltså klart färre än antalet personer som var inskrivna i församlingen. Tar vi i beaktande det faktum att majoriteten av de svenska invandrarna var ensamstående betyder det alltså att kvinnors arbete bör ha underrapporterats, något som Tom Ericsson också understryker.

Tyvärri undersöker inte Tom Ericsson i någon högre grad de svenska kvinnor som migrerade till Paris, vare sig de yrkesarbetade eller inte. Han nämner att de som var tjänarinnor många gånger arbetade i svenska familjer. Så mycket mer får vi inte veta. Kanske beror det på källäget. Frågan diskuteras tyvärr inte. Detsamma gäller kategorin arbetare där kvinnor som var sömmerskor ingick. Varför Tom Ericsson inte har studerat dessa på samma sätt som han följer flera män som var skraddare framgår inte heller. Det fanns även några akademiskt utbildade svenska kvinnor i Paris. De var verksamma som sjukgymnaster, ett arbete som enligt Ericsson inte var öppet för dem på samma sätt i Sverige. Kvinnorna som inte var yrkesverksamma undersöks inte alls. Med hjälp av den svenska välgörenhetsverksamhet som omnämns i rapporten hade kanske fler kunnat få stiga fram och ge oss en bild vad tiden i Paris innebar för de svenska kvinnor som arbetade eller vistades där i några år. Fördjupade de sig också i sina respektive yrken eller hantverk och var deras migration en karriärsmigration? Ägnade sig de gifta och bättre ställda kvinnorna åt välgörenhet och åt församlingen, eller stöttade de främst sina män och barn?

Till sist en kort reflektion över språkbruket. I sin studie använder Tom Ericsson först och främst begreppen utvandrare om de svenskar som sökte sig till Paris och invandrare när det befinner sig i Paris. För övrigt är begreppen migration och migranter ofta förekommande. Som läsare är det lätt att reagera på detta språkbruk. Att svenskar bor en tid utomlands för att arbeta, lära sig språk eller få unika yrkeskunskaper är en verklighet som vi känner igen från i dag men som vi sällan benämner vare sig utvandring eller

invandring. Vi tänker exempelvis inte på de svenska medborgare som reser till England, Frankrike eller USA för att arbeta som *au pair* som vare sig utvandrare, invandrare eller migranter. Kanske pekar det på att förståelsen av migration i dag är starkt färgad av de sociala, ekonomiska och politiska klyftorna i världen. Den som inte flyr från krig, nöd eller förtryck är inte migrant. Migranten är ett offer och aldrig aktör. Kanske är Tom Ericssons språkbruk och de reflektioner vi kan göra utifrån det minst lika givande som studien i övrigt. Det finns en form av historisk karriärmigration som fortfarande, mer än 100 år efter de svenska hembiträderna som utvandrade till Paris, är vanlig i Sverige och andra delar av den rika världen. Att tänka på den som en del av den globala migrationen är uppfriskande.

Stockholms universitet

ELISABETH ELGÅN

Clemens Maier-Wolthausen, *Zuflucht im Norden: Die schwedischen Juden und die Flüchtlinge 1933–1941* (Göttingen: Wallstein Verlag 2018). 321 s.

Den tyske historikern Clemens Maier-Wolthausen ger med sin monografi ett viktigt bidrag om de svenska judarnas hjälp till judiska flyktingar från Nazi-Tyskland – i praktiken rörde det sig främst om Mosaiska församlingen i Stockholms insatser. Församlingarnas hjälp var avgörande eftersom statlig flyktinghjälp helt saknades fram till 1939. Författaren betonar betydelsen av en fallstudie om Sverige eftersom flertalet judiska arkiv i Europa blev förstörda. En utgångspunkt har varit anklagelserna att församlingen i Stockholm hade kunnat göra mer. Det förvånar att Maier-Wolthausen inte tar avstamp i forskningsläget. Hit hör Pontus Rudbergs avhandling *The Swedish Jews and the Holocaust* (2015, och publicerad i bearbetad form 2017) – recenserad av Bernard Wasserstein i *Historisk tidskrift* 2016 – som till stora delar är ett parallellt arbete. Men också avhandlingarna av Malin Thor och Ingrid Lomfors om jordbruksutbildningen av judiska ungdomar, respektive om överflyttningen av barn till Sverige. Författaren känner till böckerna och ger en del referenser. Det förefaller som Maier-Wolthausen och Rudberg efterhand upptäckt att de ägnar sig åt ungefär samma ämne, och Rudberg tackas i efterordet.

Maier-Wolthausens resultat hamnar ofta nära Rudbergs, men med något annan tonvikt. Stort utrymme ägnas breven från enskilda judar om hjälp. De tusentals breven ger inblick i judarnas begränsade handlingsramar. Flertalet avvisades med ett standardsvar om att det var lönlöst att söka sig till Sverige, men ibland beviljades hjälp. Ett viktigt grepp i boken är att låta de stora sam-

manhagen framträda genom berättelser om enskilda öden. Det första urvalet till församlingens inofficiellt framförhandlade flyktingkvoter gjordes av de tyska judiska organisationerna. Församlingens ansträngningar, som ofta misslyckades, att få in enskilda flyktingar kunde bli mycket utdragna. Maier-Wolthausen understryker församlingens dilemma – vilka flyktingar skulle man välja att stödja mot bakgrund av de egna begränsade resurserna, den restriktiva flyktingpolitiken och främlingsfientligheten? Valet blev en prioritering av 'vanliga' flyktingar för att få in många och en restriktiv hållning till flyktingar som på något sätt avvek. Författaren betonar att många flyktingar kom på egen hand utanför kvoterna, vilket ur församlingens synvinkel kunde skapa problem. I ett dokument framgår att fram till 1941 så hade en tredjedel av alla judiska flyktingar i Sverige fått ekonomisk hjälp från församlingen. För några undersökningar har Maier-Wolthausen utnyttjat källor som inte har använts av Rudberg, bland annat persondossiererna i Statens utlänningskommission. Författaren har också hittat enkätsvar från år 1940 till församlingen från 400 flyktingar som gett upplysningar om sin situation.

I ett så omfattande arbete är det oundvikligt att det förekommer tvivelaktiga sakupplysningar. Maier-Wolthausen har i församlingsarkivet stött på ett dokument från Arbetarrörelsens flyktinghjälp som omtalar att man tillfrågas av myndigheterna om ansökningar om uppehållstillstånd. Rudbergs tolkning är att det gällde *politiska* flyktingar, medan Maier-Wolthausen omnämner utsagan som att det gällde *alla* flyktingar – ett förhållande med långtgående konsekvenser som lämnas utan kommentar. Likaså ifrågasätter jag att judar skulle ha internerats i de slutna lägren under kriget just på grund av att de var judar, vilket författarens formulering signalerar. Något sådant hade varit sensationellt. Men Tobias Berglund, som Maier-Wolthausen bygger på, talar om att huvuddelen var antinazister/kommunister och att de flesta *av dessa* var tyskspråkiga statslösa och judar.

Maier-Wolthausens tolkning av perioden fram till 1938 är att församlingen genomgick en läroprocess som på ett "systemimmanent" sätt ledde till att man inriktade sig på att stödja 'säkra' ansökningar om uppehåll, och en förstärkt policy där man inte kritiserade regeringens politik och delade synen på att Sverige inte var ett invandringsland. Belöningen för anpassningen blev att ansökningarna i regel beviljades och ett visst spelutrymme. Samma kurs behölls även efter novemberpogromen 1938 då situationen dramatiskt förvärrades för judarna i Tyskland, men att församlingen då lyckades få utökade kvoter. Med sin grundtolkning hamnar författaren nära Hans Lindbergs påstående från 1973 (*Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941*) att församlingen tillsammans med andra flyktinghjälporganisationer de facto ställde sig bakom regeringens politik – något som Maier-

Wolthausen dock inte refererar till. Rudberg däremot, avvisar Lindbergs påstående med hänvisning till maktasymmetrin och att församlingen visst försökte påverka regeringen. Maier-Wolthausen finner att judarna i Sverige agerade på ett likartat sätt som i Schweiz och England, men att de faktiskt hjälpte fler flyktingbarn sett i relation till den judiska minoritetens storlek än i England med de omtalade "Kindertransport". Wasserstein karakteriserar Rudberg som en "defender" mot anklagelserna mot församlingen – samma etikett skulle kunna sättas på Maier-Wolthausen som talar om att *viljan fanns* hos församlingen att göra mer men att de faktiska ramarna medförde att man *inte kunde* göra mer. Skulle man hävda andra svar på frågan så skulle det enligt författaren vara uttryck för ett "anakronistiskt moraliserande". Det är ett starkt påstående. Så är det exempelvis bekant att flyktingvänner genom opinionsmöten och i riksdagen agerade för utökad invandring av judar. Det finns en ambivalens i Maier-Wolthausens tolkning mellan vad som ska betraktas som oundvikligt och vad som församlingen faktiskt hade kunnat välja att göra annorlunda. Här hade jag gärna sett en fördjupad diskussion.

Stockholms universitet

PÅR FROHNERT

Johan Stenfeldt, *Renegater: Nils Flyg och Sven Olov Lindholm i gränlandet mellan kommunism och nazism* (Lund: Nordic Academic Press 2019). 320 s.

Renegater kallar man personer som genomför till synes dramatiska positionsväxlingar när det gäller politisk-ideologiska ståndpunkter och ställningstaganden. Om två svenska renegater handlar Johan Stenfeldts nya bok. Nils Flyg var kommunisten som blev nationalsocialist, Sven Olov Lindholm var fascisterna och nationalsocialisten som så småningom blev engagerad i FNL- och fredsrörelsen, och öppet kallade sig kommunist. På en viktig punkt haltar jämförelsen: Flyg avled redan i januari 1943, Stalingradmånaden, i relativt unga år, medan Lindholm uppnådde en hög ålder och på vägen dit upplevde vänstervägen under 1960- och 1970-talen. Hur Flyg hade reagerat på den senare kan man bara spekulera om (det gör dock inte Stenfeldt).

Det handlar om en mycket intressant och välskriven bok. Författarens arbetssätt är komparativt idéanalytiskt, med inspiration hämtad från framför allt den amerikanske statsvetaren Michael Freedon. Tillvägagångssättet består i att identifiera ett antal kärnbegrepp för att sedan undersöka om dessa förblir konstanta, förändras över tid eller ersätts med nya begrepp. Några av de kärnbegrepp som vaskas fram när det gäller Flyg och Lindholm

är antikapitalism, antiimperialism och arbetarstaten. Hos den förre återfinns från början även en antimilitarism och en antikominternism, hos den senare till exempel en antisemitism. Noterbart är dock att antisemitismen hos Lindholm, och än mindre hos Flyg under dennes nationalsocialistiska fas, inte är särskilt starkt markerad, och att den inte är av uttalat rasbiologisk karaktär. Det är först och främst "judekapitalismen" som man slår ner på. Givet de idémiljöer som de båda rörde sig inom framstår deras antisemitism inte som extrem.

Idéutvecklingen hos Flyg och Lindholm analyseras i bokens två huvuddelar, och det pekas i anslutning därtill på både likheter och skillnader mellan dem. Vad som framkommer måste sägas vara en överraskande hög grad av kontinuitet. Båda fasthåller till exempel vid idealet om socialism, som dock naturligtvis kan ges sinsemellan ganska så olika uttolkningar. Frågan är om inte just socialismen borde lyfts fram som ett bärande kärnbegrepp, som dessutom förblir mer eller mindre konstant, framför de många anti-begreppen. En pikant detalj är att medan Lindholm var en svuren fiende till bilismen, så var Flyg tidigt stolt ägare till en amerikansk Dodge. Slående är vidare Lindholms livslånga vurm för uppmarscher, flaggor och banderoller; han glömde till synes aldrig intrycken från partidagarna i Nürnberg som han deltog i 1929.

I jämförelse med flera andra europeiska renegater under 1900-talet understryker Stenfeldt ett småstatsperspektiv och en svensk tradition av ryssskräck som utmärkande drag hos både Flyg och Lindholm. Avslutningsvis berörs den intressanta frågan om det går att säga något generellt om fenomenet renegater. Stenfeldt pekar på att det hos dessa ofta är de negativa begreppen som dominerar; vad man tar avstånd ifrån är tydligare än vad man positivt bejakar. Detta, menar han, skapar ett större mått av flexibilitet i ställningstagandena. Han pekar även på att positionsväxlingen ofta sker stegvis snarare än i ett slag, och att det inte minst i Flygs och Lindholms fall även handlade om att öka koherensen i deras respektive tankevärldar. Renegater är därtill ofta ovilliga att tillstå att de själva svikit den sanna radikalismens idé, det vill säga de tenderar att se mer av kontinuitet än förändring i sina ställningstaganden. Renegater ser de snarare runt omkring sig.

Låt mig anknyta till frågan om det går att säga något generellt om fenomenet renegater. Föreställer man sig avståndet mellan den yttersta högern och den yttersta vänstern som en rät linje framstår detta som mycket långt. Använder man däremot hästskon som modell, vilket gjordes redan under Weimarrepubliken, så är avståndet mellan ytterpunkterna mindre än avståndet till mitten. Därför är det kanske inte så förvånande att det finns så många exempel på positionsförflyttningar mellan den radikala vänstern och den radikala högern. Det handlar, med Stenfeldts uttryck, om rörelser

inom ett gränsområde. Man kan vidare införa begreppet tankestilar som potentiellt fruktbart för förståelsen av politiska ideologier, något som Karl Mannheim gjorde redan på 1920-talet. Det kan till exempel handla om huruvida man tänker i termer av olika kollektiv alternativt i termer av individer. Arbetarklassen, det arbetande folket och folkgemenskapen är alla kollektiva entiteter, i motsats till enskilda individer. Det kan även handla om att man talar om "framsteget" och "historien" i singular alternativt om att till exempel göra framsteg på det ena eller andra området.

Ligger det något i det just förda resonemanget så kan följande distinktion göras. Radikal renegat är den vars positionsväxling också inbegriper ett skifte av tankestil, medan den som växlar position inom en och samma tankestil kan kallas för en moderat renegat. Både Flyg och Lindholm ligger, så vitt jag kan se, närmare den moderata formen av renegat. Det är därför inte förvånande att Stenfeldt finner en hel del av kontinuitet trots att de båda på ett plan genomför dramatiska positionsväxlingar. Radikala renegater hade de varit om de till exempel växlat över till en liberal position. Ovanstående skulle kunna vara början till ett försök att utveckla en typologi med avseende på olika slags renegater.

Lunds universitet

CARL-GÖRAN HEIDEGREN

Marie Cronqvist & Lina Sturfelt (red.), *War remains: Mediations of suffering and death in the era of the World Wars* (Lund: Nordic Academic Press 2018). 220 s.

Krig har ofta varit föremål för historiska studier och ser man till 1900-talets historia är det kanske i första hand världskrigen som en bredare allmänhet betraktar som viktiga historiska händelser. I boken *War remains* är det just berättelser och förmedlingen av erfarenheter rörande lidande och elände med koppling till dessa krig som närmare undersöks. Med utgångspunkt i att dessa framställningar än i dag påverkar hur vi förhåller oss till krig och lidande studeras här en rad olika slags skildringar som gör bruk av skilda kommunikationsformer. Tanken med detta är att visa hur olika kommunikationsmedel – från tidningar, film, television och radio, till jubileer och minnesdagar, fiktion, musik, serieböcker samt monument – dels förstärkt, dels omförhandlat människors föreställningar om krig under en period som sträcker sig från 1910 till 1970. I syfte att visa på denna utveckling samlar boken skribenter från en rad olika ämnen, såsom historia, mänskliga rättigheter, mediehistoria, filmvetenskap, kulturstudier, litteraturvetenskap,

förlags- och bokmarknadskunskap samt retorik, vilka på olika sätt bidrar med studier av hur krig och lidande förmedlas inom skilda genrer och medieformer.

Teoretiskt hämtar boken stöd i två forskningstraditioner, dels den forskning som benämns krigets kulturhistoria, dels forskning om hur upplevelser av krig förmedlas. Vad gäller forskning med utgångspunkt i krigets kulturhistoria poängteras särskilt hur den inneburit en breddning av den traditionella definitionen av krigshistoria, vilket märks i att flera av bokens bidrag rör effekterna av kriget i stället för de militära operationerna. Det kulturhistoriska sättet att närma sig krig går även igen i forskningen om hur upplevelser av krig förmedlas. Detta märks inte minst i ett gemensamt intresse för att undersöka människors upplevelser och känslor. I detta sammanhang lyfts särskilt vikten av de kroppsliga aspekterna fram, vilka här ställs mot den mer traditionella krigshistoriens ofta mer abstrakta utformning med fokus på krig som politisk våldsanvändning.

Efter redaktörernas informationsrika inledning följer sju empiriska kapitel som tar sig an olika slags medier i syfte att ge en bred bild av hur 1900-talets stora krig och det lidande de medfört porträtterats. Tanken med detta är att visa hur olika medieformer påverkat vilka krigsberättelser som förmedlas och hur medieformernas utveckling också påverkat krigsberättelserna, varvid exempelvis skillnaden mellan långsamma och snabba medieformer framstår som särskilt viktig.

Den empiriska delen inleds med Sofi Qvarnströms undersökning av den svenska författaren Anna Lenah Elgströms noveller om kvinnors och barns lidande under första världskriget. Här visas hur novellen kunde vara ett ytterst visuellt och samtidigt emotionellt medium där det kroppsliga hamnade i fokus. Detta blir särskilt tydligt i jämförelse med hur Elgström uttryckte sig i texter av journalistisk karaktär, varvid hennes noveller framstår som mer komplexa och pessimistiska berättelser om krigets vedermodor. Detta kapitel följs av Lina Sturfelts analys av rapporteringen kring Rädda barnens insatser direkt efter första världskriget. Här lyfts särskilt fram hur det kroppsliga blev centralt i rapporteringen om barns lidande och hur barns hungersnöd blev del av en krigsberättelse. Enligt Sturfelt syftade detta sätt att berätta till att väcka medlidande för att få stöd för verksamheten, men det bidrog även till att utmana den gängse bilden av vad krig var.

Efter dessa undersökningar av textbaserade berättelser följer två studier som tar upp andra slags media. I sin studie av radorapportering under andra världskriget undersöker Karin Skoog BBC:s första kvinnliga krigsradiokorrespondent genom hennes sätt att rapportera om kriget. Enligt Skoog utgjorde radion ett snabbare och mer direkt medium som inte bara gav en känsla av närhet och intimitet, utan också förändrade lyssnarnas uppfatt-

ning av närhet och distans. Vidare lyfter Skoog även fram att det sätt som bilden av krig förmedlades i detta fall också påverkades av att det var en kvinnlig krigskorrespondents rapportering. I nästföljande kapitel tar Åsa Bergström sig an filmmediet i en undersökning av filmer och manus som producerades för organisationen Svenska Europahjälpen i syfte att samla in pengar för att hjälpa europeiska flyktingar under de närmaste åren efter andra världskrigets slut. En av Bergströms slutsatser är att dessa filmer visar tecken på en viss grad av medvetenhet i relation till det nya mediet, vilken visar sig i filmernas visuella utformning.

Därefter följer ytterligare tre kapitel där berättelser som förmedlas genom olika slags tryckta medier studeras. Den första av dessa utgörs av Marie Cronqvists undersökning av journalistisk rapportering genom en analys av John Herseys reportage om Hiroshima i tidningen *New Yorker*. Med stöd i begreppet *decentring tendencies* erbjuder Cronqvist en ny läsning av Herseys journalistiska förmedling och hon framhåller även hur detta reportage lade grunden för en ny slags journalistik under efterkrigstiden. I nästföljande kapitel undersöks en i sammanhanget ofta bortglömd genre – serietidningen – av Sara Kärrholm. I sin studie av amerikanska 1950-talsserier visar Kärrholm på seriemediets specifika betingelser och lyfter även fram hur den döda kroppen fick en central plats i de studerade serierna. Vidare betonar hon att det sätt på vilket dessa serier porträtterade andra världskriget och Koreakriget bidrog till en dialog om meningen med krig. I ett sista empiriskt kapitel tar Laura Saarenmaa sig an populärvetenskapliga berättelser om andra världskriget och nazisternas övergrepp. Saarenmaa utgår i detta sammanhang från dessa berättelsers sensationslystnad och deras roll som underhållning genom att jämföra dem med pornografi. Denna jämförelse hämtar delvis stöd i det faktum att dessa berättelser först dök upp i 1960- och 1970-talens herrtidningar. Till skillnad från övriga framställningar av krig som analyseras i denna bok ligger fokus i dessa berättelser inte på krigets offer utan på dess förövare.

Boken avslutas med ett konkluderande kapitel där redaktörerna framhåller vad de ser som de viktigaste poängerna. Den första av dessa är hur viktig medieformen är för vilka berättelser som skapas. Den andra är betydelsen av det visuella i förmedlingen av krigets lidande under 1900-talet, vilket visar sig inte bara i film- och bildmedia, utan även i mer textbundna media. Den tredje poängen rör betydelsen av temporal och spaciala skiften, medan den fjärde utgörs av den roll kön har för vad som berättas och vems upplevelser som förmedlas. Den femte och avslutande poängen rör det faktum att även om många av berättelserna om krig kretsar kring död är det egentligen liv som är dess huvudfokus.

Sammantaget framstår boken *War remains* som en osedvanligt väl sam-

manhållen antologi där redaktörerna på ett föredömligt sätt ramat in de olika empiriska kapitlen i ett större sammanhang som rör olika mediers roll för att förstå hur berättelser om krig och lidande utvecklats under 1900-talet. En konsekvens av det tydliga fokus som läggs vid de olika mediernas roll blir emellertid att det ofta inte är själva krigsupplevelserna i sig som hamnar i huvudfokus. Detta gör att boken nog har mer att säga den som är intresserad av hur upplevelser av krig förmedlas genom olika medier än den som primärt är intresserad av krig och lidande under världskrigen. Valet att i flera fall fokusera på berättelser om det lidande som krig ger upphov till, hellre än berättelser om stridsupplevelser, framstår som fullt förstäligt mot bakgrund av hur krig traditionellt porträtterats. Det hade dock varit intressant att i än större utsträckning ställa dessa alternativa sätt att beskriva upplevelserna av krig mot mer traditionella krigsberättelser. Om inte annat skulle det säkerligen ha kunnat ge upphov till intressanta jämförelser av hur kvinnliga och manliga upplevelser av krig förmedlas.

Uppsala universitet

ESBJÖRN LARSSON

Frederick Whitling, *Western Ways: Foreign schools in Rome and Athens* (Berlin: De Gruyter 2019). 324 s.

De flesta historiker känner säkert till hotet om indragna medel till de svenska Medelhavsinstituterna som var på tapeten 2014. För många akademiker är instituten välkända och vi har vistats där för studier och arbete. För andra var det först i samband med nedläggningsdiskussionen man fick mer kunskap om verksamheten. I historikern och antikvetaren Frederick Whitlings nya bok får vi stifta bekantskap med utländska skolor i Aten och Rom, tillhörande de nationer som räknas till de stora inom den internationella medelhavsarkeologin: Frankrike, Tyskland, USA, Storbritannien och Italien. Som referens har Whitling valt att inkludera de svenska instituten i Aten och Rom. Detta motiveras bland annat med att de tack vare den svenska neutraliteten intog en särställning. Till exempel var Rominstitutet den enda utländska skolan som höll öppet genom hela andra världskriget. I institutionernas namn syns skolor, institut och akademier. Whitling förklarar att det kan finnas, men inte alltid, skillnader avseende intern verksamhet. För enkelhetens skull använder han begreppet skolor.

Boken är indelad i förord, introduktion och sex huvudkapitel. I kapitel 1, "Classical Archaeology, Histories and Institutions", ges en historisk bakgrund i syfte att placera analysen av de utländska institutionerna/skolor-

na i vidast möjliga kulturella, historiska och intellektuella sammanhang. Kapitel 2, "Great Powers, Deep Roots, 1846–1914", tillhandahåller en historisk och kontextuell överblick/orientering över de utländska skolorna i Rom och Athen från tiden efter Napoleon till första världskrigets utbrott. Kapitel 3, "Northern Wind, Southern Sun, 1914–1935", behandlar den alltmer politiserade kontext inom vilken skolorna verkade under första världskriget och mellankrigstiden. I kapitel 4, "Academic Diplomacy at Risk, 1935–1939" diskuteras skolornas roll och förutsättningar i det sena 1930-talets kraftigt ökande nationella spänningar och upptakten till andra världskriget. Kapitel 5, "Sparks from the Anvil, 1939–1945", behandlar krigsåren under vilka de flesta utländska institut tvingades stänga. I kapitel 6, "Competition and Collaboration, 1945–1953", tar sig Whitling an efterkrigstiden, som bland annat innebar återöppnande av skolor som varit stängda under krigsåren.

I denna kortrecension finns ej möjlighet till fördjupad diskussion, men jag vill lyfta fram ett par intressanta aspekter. Något som genomsyrar skolornas historia är motsättningen mellan den internationella vetenskapen och nationella strävanden. Till exempel fanns idéer om skandinaviska institut, något som ej realiserades. När det politiska landskapet förändras, ändras också förutsättningarna för de utländska skolorna. Fokus och möjligheter flyttas mellan Aten och Rom i samspel med politiska skeenden. Under mellankrigstiden försvagades till exempel Frankrikes roll. Detta ledde till att den förhistoriska bosättningen Asine i Grekland, där Frankrike tidigare haft tillstånd att gräva, i stället blev en svensk utgrävningsplats. Detta var i sin tur ett av huvudskälen till att Svenska Institutet i Aten grundades. Ett annat exempel från mellankrigstiden är de amerikanska utgrävningarna av det antika *agora* i Aten. Tillstånd beviljades mot att USA lånade ut stora summor till den grekiska staten. Finansieringen av skolorna har sett mycket olika ut, vissa drivs av statliga medel, andra av privata. Den internationella politiska dynamiken och konkurrensen påverkade starkt hur kulturmiljösektorn utformades och hur myndighetsutövandet såg ut och fungerade i Italien och Grekland. Whitling tar upp kolonial arkeologi, inte bara i perspektiv av de nämnda nationer som etablerade sig i Aten och Rom, utan också den italienska statens arkeologiska intressen i Nordafrika. Han belyser även den homogena värld som utgjorde verksamheten vid skolorna gällande kön, etnicitet och religion. Detta hade gärna kunnat få ett något större utrymme och problematiseras ytterligare. I ett talande exempel från 1934 förfasade sig en blivande direktör vid den amerikanska skolan i Rom över att man antagit två judar, "but they are both thoroughly white ones, completely Americanized" (s. 89). I det fascistiska Italien frodades de utländska skolorna, vilket kan låta märkligt, men att omvärlden intresserade sig för och framhöll Italiens och speciellt Roms storhet, låg helt i linje med Mussolinis ambitioner och

dennes önskan att direkt koppla sin person och samtid till Romerska riket och ledare som Caesar och Augustus.

Whitling kan sina källor och ger utförliga referenser, ibland mycket omfattande sådana. Att mycket information lagts i noter ser undertecknad som ett plus, då löptext och notapparat är uppdelade på ett vis som gör verket lättläst, samtidigt som den som vill snabbt kan tillgodogöra sig tilläggsinformation och referenser. De två avslutande avsnitten, "Conclusions" och en epilog, innehåller både sammanfattande och diskuterande resonemang, och här brister den annars tydliga strukturen. En del av det som finns i slutsats-delen passar bättre i en epilog, och vice versa, alternativt hade författaren vunnit på att slå ihop innehållet under en avslutande rubrik. Detta är inget som påverkar totalintrycket av ett gediget och välskrivet arbete. I bokens avslutande delar blickar Whitling framåt, genom att bland annat visa på de utländska skolornas möjligheter till gränsöverskridande samarbeten, och utmanar dem att kontinuerligt omförhandla och motivera sin roll i vår samtid och framtid.

Göteborgs universitet

ANNA GUSTAVSSON

Håkan Karlsson & Tomás Diez Acosta, *The Missile Crisis from a Cuban Perspective: Historical, archaeological and anthropological reflections* (Abingdon: Routledge 2019) 158 s.

Den dramatiska kubakrisen har diskuterats, undersökts och analyserats otaliga gånger sedan händelserna 1962 men har, enligt författarna till denna bok, aldrig på allvar tagit det kubanska perspektivet som utgångspunkt. Syftet med boken är därmed att ta detta, mindre utforskade perspektiv och att samtidigt utmana de mer traditionella narrativen, baserade på de två supermakternas synvinklar. Genom att använda andra källor än de som traditionellt använts i analysen av kubakrisen, som fysiska lämningar och intervjuer, ställer man frågorna (s. 72): "Is it possible to complement and enrich the "dominant narrative" of the Missile Crisis, and reach new forms of knowledge about it, with studies of the material and immaterial remains from the crisis of Cuba? If this is the case, how can this material challenge the 'dominant narrative'?"

Boken följer därmed samtidsarkeologisk metodik, där flera olika typer av källor används. Samtidsarkeologi är i sitt arbetssätt tvärvetenskapligt där flera discipliner, framför allt arkeologi, historia och etnologi, används för att utreda vad som hänt eller förklara vissa skeenden eller platsers historia (för

vidare läsning om samtidsarkeologins metodik, se exempelvis Anna McWilliams, *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor*, 2013, och Maria Persson, *Minnen från vår samtid: Arkeologi, materialitet och samtidshistoria*, 2014). *The Missile Crisis from a Cuban Perspective* visar just på styrkan i att kombinera olika typer av källor för att kunna konstruera alternativa narrativ eller utmana de etablerade de narrativ som fått ta störst plats. Genom att lyfta det lokala perspektivet av själva platserna där missilerna placerades och underhölls av sovjetisk militär samt väva in det i det historiska narrativet går det att skapa en mer komplex förståelse av kubakrisen 1962. Författarna har medvetet utgått från det kubanska perspektivet då de anser att detta har varit åsidosatt i historieskrivningen om händelserna hittills. Till de historiska källorna som används återfinns till exempel Fidel Castros tal från 1992 där han återberättade historien i Kubas perspektiv.

Att kombinera olika typer av källor är alltid en svår balansgång och var man lägger tyngdpunkten kan variera från projekt till projekt. Det man som historiker behöver ha med sig i läsningen av denna bok är att för ett samtidsarkeologiskt projekt handlar det inte främst om att undersöka alla dokument eller historiska källor om en viss händelse, utan syftet ligger just i att ställa olika källor mot varandra. Ofta kompletterar de varandra och berättar olika delar av en händelse eller en historia, och ibland motsäger de varandra, vilket ger intressanta ingångar för att ställa nya frågor till vad som annars kan ses som ett etablerat narrativ. Arkeologiska och etnologiska metoder och angreppssätt har en förmåga att lyfta lokala berättelser kring platser eller föremål. Att utgå från ett ting eller en plats blir således en viktig del av själva undersökningsprocessen och kan skapa ett ramverk och en källa för historier under intervjuarbetet.

Detta projekt är fortfarande pågående och mer källor lär bli undersökta framöver, men som arkeolog jag kan tycka att de materiella lämningarna faktiskt är lite underrepresenterade i boken – den förmåga materiella lämningar har att förmedla historia och olika perspektiv kommer här i skymundan för de andra källorna. Författarna lyckas ändå lyfta många aspekter och berättelser som tidigare inte fått plats i narrativet kring kubakrisen. Det är framför allt det lokala perspektivet som lyfts fram. Hur påverkas en bygd av en sovjetisk militärs närvaro och eller av att plötsligt vara i centrum för kalla krigets konflikt?

En av de viktigaste slutsatserna i denna bok är just att historieskrivningen, liksom rapporteringen om de politiska och militära aktionerna under kalla kriget, har fokuserat på de två supermakterna USA och Sovjetunionen, medan man endast visat begränsat intresse för tredje världens länder där konflikterna vanligtvis ägde rum. I denna bok får därför Kuba och de människor som påverkades av krisen på ett mer direkt sätt en röst, som

till exempel bönder som tvingades bort från sina hem och gårdar för att göra plats åt missilerna. Vi får också en tydligare bild av vilka männen som byggde och bemannade dessa missilstationer var och vilken relation de fick till människorna i de lokala byarna.

Om man ska vara kritiskt mot något med denna bok är det kanske framför allt det mycket höga priset, vilket ställer den långt ifrån den våg av *open access* som främjas inom forskningspublicering i dag och vilket tyvärr gör att inte lika många kommer att nås av denna utmärkta bok. För den som har tillgång till den väntar dock en stunds intressant läsning.

Södertörns högskola

ANNA MCWILLIAMS

Dick Harrison, *Folkvandringstid* (Stockholm: Ordfront 2019). 413 s.

Joakim Ruist, *Global migration: Orsaker och konsekvenser* (Stockholm SNS Förlag 2019). 226 s.

Dick Harrison ger i sin bok nedslag i migrationens historia från urtid till i dag men behandlar främst folkvandringstiden i Europa. Han vill ta ett brett grepp på följderna av historiens folkvandringar. En utgångspunkt för Harrison är att det är lätt att "dra historiska lärdomar" av den föreliggande kunskapen. Den aktuella migrationen till västvärlden är ämnet för nationalekonomen Joakim Ruists bok. Hans syfte, som ansluter till SNS Förlags uppdrag, är att visa hur det "i genomsnitt" ser ut med migrationens orsaker och följder. Ruist tar avstamp i att det i västvärlden sedan decennier finns ett "utbrett folkligt motstånd mot invandring" som han menar bottenar i en omfattande okunskap om invandringens konsekvenser. Ruist inleder med en historisk översikt från 1800-talet. I de följande kapitlen, som delvis bygger på egen forskning, tar han upp en rad variabler, för att i slutkapitlet sia om framtiden och presentera en politisk rekommendation. Harrisons bok är indelad i fyra delar. I de delar som sträcker sig från tidig medeltid till nutid ges särskild uppmärksamhet åt svenska förhållanden. I en epilog uppehåller sig Harrison främst vid Sverige och sitt budskap om att fredstida invandring alltid har positiva effekter.

Det finns mycket att hämta i de två böckerna. Så upplyser Harrison om hur tvivelaktigt det är att koppla ihop arkeologiska fynd med etnicitet, vilket var populärt i äldre forskning, att islänningars DNA visar att förfäderna fick barn med indianer, och att införseln av afrikanska slavar till arabiska halvön har varit mycket omfattande. Att folkvandringstid är en av Harrisons hemmaplaner har nog bidragit till att det här delvis blir en allmän historia. Det

blir detaljerat om härskare och fältslag när goter, vandaler och avarer vandrar förbi. För Sverige följs migrationsrörelser från stenåldern och framåt, vilka invandrade och vad bidrog de med. När Harrison närmar sig nutid tunnas framställningen ut – 1900-talet ägnas en sida och här blir det mer av en frihandsteckning. Ruist uppger om vilka som invandrar (också från de nya EU-länderna), att migranterna, där flertalet har ekonomiska motiv, främst är yngre personer med förhållandevis hög utbildning som kommer från medelinkomstländer. De har mest att vinna. Inte heller flertalet flyktingar som kommer till västvärlden kommer från de fattigaste länderna. Harrisons påstående om flyktingar som "inte har något annat val än att ge sig ut på [Medel] havet eller vägarna för att slippa död eller svält" har inget stöd i Ruists fakta. Det finns problem med "den genomsnittliga invandraren" som Ruist är ute efter – ett konstaterande som han själv gör – eftersom olika kategorier skiljer sig kraftigt åt. Ruist återkommer till att flyktingmigrationen till Sverige per capita under decennier har varit bland de högsta i västvärlden. Så mottog Sverige med 2 procent av EU:s befolkning under hösten 2015 20 procent av asylansökningarna i EU. Beträffande de ekonomiska konsekvenserna i mottagarländerna, lyfter han fram att arbetsmarknaden är svår att undersöka eftersom arbetsmigranter söker sig till länder med gott om jobb. Indikationer visar att lågutbildade är mer utsatta för konkurrensen från migranter. Han visar också att motståndet mot invandring är starkare bland ekonomiskt svagare grupper. Ruist har räknat fram att nettokostnaden för de offentliga finanserna i Sverige uppgår till 74 000 per år och invandrare – en siffra som mött hård kritik. I kapitlet om social sammanhållning konstaterar Ruist att "invandring leder oftast till ökad ekonomisk ojämlikhet" och exemplifierar med Sverige. Han tar fram att internationella studier visar att vissa invandrargrupper över generationer förblir slutna vid val av äktenskapspartner. De här mekanismerna har "potential att minska känslan av sammanhållning". Men eftersom de viktiga mottagarländerna hör till de "bäst fungerande" i världen och med starkast sammanhållning menar Ruist att de negativa konsekvenserna inte har "varit alltför stora". Men han uttrycker farhågor för att det stora opinionsmotståndet mot invandring i framtiden kan växa sig starkare om invandringen "upplevs som alltför okontrollerad".

Båda författarna framför politiska budskap som de kopplar till teser om migration i historien och i dag. Harrisons budskap om att all fredstida invandring är positiv vilar på hans tes med samma innehåll. En sådan invandring är "långsiktigt positiv för mottagarlandet", den "stärker landet politiskt, ekonomiskt och kulturellt" och det gäller "samtliga i skrift belagda fredstida migrationer genom tiderna, oavsett om det har rört sig om flyktingströmmar eller arbetskraftsimmigration". På den här punkten uttrycker Ruist mer av ett konstaterande – migrationen "har format västvärlden till att se ut som

den gör idag". Harrison presenterar många belägg, men hans tes med ett sällsynt vittomfattande anspråk kan inte sägas vara generellt belagd. Tesen är oproblematiserad. Hur ska "långsiktigt" uppfattas och hur ska "fredstida" förstås när det samtidigt är tal om "flyktingströmmar"? Och vilken giltighet kan en sådan tes ha? Förutsättningarna i det moderna västerlandet med starka nationalstater och välfärdssystem är fundamentalt olikartade jämfört med äldre samhällen. Det här problematiseras inte alls av Harrison. Integration är en central aspekt om man vill bedöma konsekvenser av invandring men den behandlar inte Harrison. Och historiker är väl inte enbart intresserade av långsiktiga effekter? Intresset gäller väl också människor i sin samtid, deras upplevelser och handlande? Det här metodologiska frågetecknet kan man också sätta för Ruists angreppssätt. Vilket värde för att förklara attityder hos stora befolkningsgrupper kring invandring och integration har egentligen många av de ekonomiska variabler som råkar vara mätbara? Utfallen för variablerna fastställs av forskaren i efterhand, men insikten om dessa samband behöver ju inte ha varit allmänt spridda eller för den delen ha påverkat människors attityder. Här finns ett glapp i Ruists framställning som redan har lyfts fram av statsvetaren Björn Östbring i *Respons* (2020:1). Och Ruist är själv medveten om problematiken – han "tror att de kulturella faktorerna i allmänhet har större betydelse än de ekonomiska" – men konstaterar att de är svåra att undersöka och lämnar därmed frågan. Östbring föreslår att det kanske inte är okunskap som ligger bakom inställningar till invandring utan kulturella prioriteringar. En annan tes som Harrison driver är att Sverige alltid varit mångkulturellt. På ett plan är det ett självklart konstaterande. Men vad avses? Jämfört med Sverige under 1900-talets första decennier – 1930 med en andel utrikesfödda under en procent, vilket Harrison inte omnämner – så har mångkulturell en väsentligt annorlunda innebörd i dag – och i invandrarländerna i västvärlden – när antalet utrikes födda ligger runt 20 procent av befolkningen.

Ruists politiska förslag är att den internationella asylrätten måste ändras så att den inte innehåller "incitament" för flyktingar att söka sig till bestämda länder. Även om Ruist vacklar så landar han i att effekterna av nuvarande asylpraxis är negativa. Han konstaterar att murar inte avskräcker. Flyktingmottagningen borde i stället arrangeras genom ett kvotflyktingssystem likt UNHCR:s modell där de mest behövande skulle väljas ut från länder som till exempel Libanon. Han grundar sitt förslag i sin tes att den utbredda motviljan till invandring i väst orsakas av en ökande känsla av bristande kontroll. Att påvisa ett sådant samband förefaller svårt, och han framför heller inte några belägg. Båda författarna har sålunda politiska ärenden. Det kanske inte är en tillfällighet att Harrison med sin plädering för det positiva med invandring får sin bok utgiven på Ordfront, ett bekant vänsterförlag, medan

Ruist, som föreslår en ny utformning av asylrätten för att kunna kontrollera invandringen, ger ut sin bok på SNS förlag, som har en borgerlig profil.

Båda dessa nya översiktsarbeten kan rekommenderas för den som vill fördjupa sina kunskaper om den aktuella migrationen till västvärlden och om migration i ett historiskt perspektiv. Men båda böcker väcker också principiella teoretiska och metodologiska funderingar.

Stockholms universitet

PÅR FROHNERT